

७. रेखाटन माध्यमे

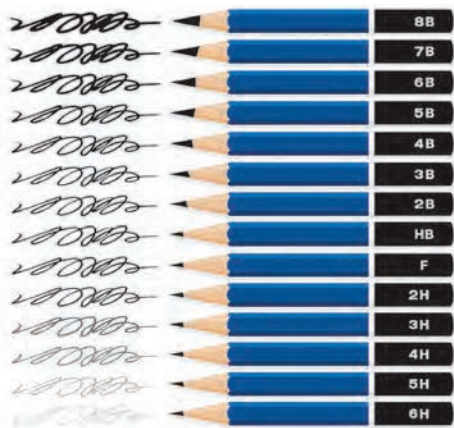
चित्रकलेची माध्यमे

चित्रनिर्मिती ही आदिम काळापासून चालू आहे. चित्रनिर्मिती करताना चित्रकलेच्या माध्यमात बरेच बदल होत गेले. विविध प्रकारच्या पारंपरिक व आधुनिक माध्यमांचा उपयोग कलावंत चित्रनिर्मितीसाठी करीत असतो. या रंगमाध्यमांची माहिती होणे गरजेचे आहे. म्हणूनच आपण चित्रनिर्मितीसाठीच्या विविध माध्यमांचा परिचय करून घेणार आहोत.

सर्वप्रथम पेन्सिल या माध्यमाची माहिती आपण घेऊया.

पेन्सिल :

पेन्सिल हे माध्यम रेखाटन करण्यासाठी प्राथमिक स्वरूपाचे आहे. पेन्सिलचे अनेक प्रकार असतात. प्रत्येक पेन्सिलीचे गुणधर्म वेगवेगळे असतात. सर्वत्र ज्या पेन्सिलचा वापर केला जातो ती HB पेन्सिल. H म्हणजे Hardness (कठीणपणा) आणि B म्हणजे Blackness (गडदपणा). या पेन्सिलींचे H आणि B मध्ये वर्गीकरण करून तिला क्रमांक दिलेले आहेत.

या क्रमांकानुसार पेन्सिलचा कठीणपणा आणि गडदपणा वाढत जातो. H, 2H, 3H, 4H, 5H, 6H सर्व पेन्सिलींमध्ये कठीणपणा व फिकेपणा वाढत जातो.

त्याचबरोबर B, 2B, 4B, 6B, 8B सर्व पेन्सिलींमध्ये गडदपणा काळेपणा व मऊपणा जास्त असतो.

या पेन्सिलींचा गडदपणा आणि मऊपणा तिच्या शिशावर अवलंबून असतो. शिसे जेवढे मऊ तेवढी पेन्सिल गडद आणि शिसे जेवढे कठीण तितकी ती पेन्सिल फिककी पुसट असते. 6H या पेन्सिलचे बारीक टोक असते तर 8B या पेन्सिलचे शिसे जाडजूड असते.

कठीण पेन्सिलने ओढलेल्या रेषा अस्पष्ट असतात. त्यांचा वापर ड्राईंग करताना सुरुवातीस करता येतो. परंतु या पेन्सिल शेडिंग करण्यासाठी उपयोगाच्या नसतात. चित्र रेखाटनासाठी HB पेन्सिल चांगली आहे. शेडिंग करताना B श्रेणीतील पेन्सिल गरजेनुसार वापरता येते. कार्बन, रंगीत व पांढऱ्या पेन्सिलही असतात. त्या करड्या रंगाच्या पेपरवर वापरणे अधिक संयुक्तिक व योग्य असते.

फक्त पेन्सिल या माध्यमाने चित्रनिर्मिती करणारे काही कलावंत आहेत. वस्तुचित्र, निसर्गचित्र, व्यक्तिचित्र असे विविध प्रकारचे चित्र स्वतःच्या वेगळ्या शैलीमध्ये करून नावारूपास आलेले आहेत.

रंगीत पेन्सिल :

रंगीत पेन्सिल विविध प्रकारच्या आहेत. या पेन्सिलचा वापर लहान मुले चित्र रंगवण्यासाठी जास्त

प्रमाणात करतात. तसेच कलामहाविद्यालयातील विद्यार्थी आणि चित्रकारसुद्धा रंगीत पेन्सिलच्या सहाय्याने विविध विषयावर आकर्षक अशी चित्रे तयार करतात . विविध माध्यमातील शालेय पुस्तकात आणि Story Book मध्ये रंगीत पेन्सिलीपासून तयार केलेली चित्रे आपणास पहावयास मिळतात.

हे माध्यम कोरडे असल्याकारणाने हाताळण्यासाठी सोपे असून एका एका रंगाच्या छटा असल्यामुळे चित्र रंगवताना गडद रंगमिश्रण ते उजळ रंगाचे मिश्रण अतिशय सहजतेने करता येते.

पारदर्शक जलरंगात फिक्या छटेने रंगकाम केलेल्या चित्रावर रंगीत पेन्सिलने शेडिंग केल्यावर चित्र अधिक आकर्षक दिसते .

वॉटरकलर पेन्सिल:

वॉटरकलर पेन्सिलच्या साहाय्याने चित्रांमध्ये रंग भरून ह्यावर पाण्याच्या ओल्या ब्रशने मिश्रण केल्यावर वॉटरकलर पारदर्शक जलरंग या अवघड माध्यमाचा

अतिशय सुंदर आणि सोप्या पद्धतीने चित्रात परिणाम साधून चित्र अधिक आकर्षित करता येते.

चारकोल :

द्राक्षाच्या वेली जाळून तयार केलेल्या काड्यांना चारकोल म्हणतात. याचा वापर चित्रकार कॅनव्हास, ऑईलपेपर पेपरवर करतात. चारकोल हे माध्यम मऊ स्वरूपाचे ड्रॉईंग करण्यासाठी याचा वापर जास्त प्रमाणात होतो.

याचबरोबर बाजारामध्ये चारकोल पेन्सिल विविध प्रकारात मिळतात. तसेच चारकोल पावडरसुद्धा चित्रकार चित्रनिर्मितीसाठी वापरली जाते.

चारकोल हे हार्ड (कडक), मध्यम आणि मऊ या प्रकारांत मिळतो.

चारकोल या माध्यमात व्यक्तिचित्रण जास्त प्रमाणात केले जाते. चारकोलचे काम टिकून रहावे असे वाटत असल्यास राळ व स्पिरीट यांच्या मिश्रणाचा फवारा त्यावर उडवतात.

पेन

निळी, काळी, जांभळी, लाल, हिरवी, गुलाबी, नारिंगी अशा विविध रंगांच्या शाईच्या पेनांचा वापर आपण रेखाटनासाठी करू शकतो.

निसर्गनिर्मित आकार पाने, फुले, मानवाकृती, निसर्गचित्र अशी विविध रेखाटने (शीघ्रेरेखाटने) पेनने करता येतात.

मार्केटमध्ये सध्या आधुनिक प्रकारचे पेन्स उपलब्ध आहेत.

रेखाटनाशिवाय संपूर्ण चित्र पेनच्या साहाय्याने तयार करता येते.

उदा- जेलपेन, स्पाॅर्कल पेन, फाऊंटन पेन

स्केच पेन :

स्केच पेनचा वापर रेखाटनासाठी तसेच चित्राच्या बाह्य रेखाटनासाठी केला जातो. स्केच पेनच्या साहाय्याने चित्र सपाट पद्धतीने रंगवता येते. परंतु हे रंग गडद असल्या कारणाने लवकर वाळतात. त्यामुळे स्केचपेनच्या रंगांचे एकमेकांत मिश्रण करणे कठीण असते. स्केचपेनचा वापर सुलेखन Calligraphy साठी केला जातो.

सुलेखन करण्यासाठी चपट्या आणि गोल अशा मोठ्या साईजमध्ये मार्करपेन, परमनंट मार्कर पेन बाजारात मिळतात. चपटे मार्कर क्रॉस कट असल्यामुळे मराठी आणि इंग्रजी अशा दोन्ही पद्धतीने सुलेखन करता येते.

पेस्टल कलर :

गोल व चौकोनी आकारात असणाऱ्या पेस्टल या माध्यमात शुद्ध रंगद्रव्याचा वापर केलेला असतो. हे रंग कोरडे असल्यामुळे वापरण्यास सोपे असतात.

१) सॉफ्ट पेस्टल २) ऑईल पेस्टल हे पेस्टलचे दोन प्रकार आहेत.

१) सॉफ्ट पेस्टल :

सॉफ्ट पेस्टल निर्मितीसाठी रंगद्रव्या सोबत व्हाईट चॉक किंवा प्लॅस्टर ऑफ पॅरिसचा वापर करतात. सॉफ्ट पेस्टल हे कोरडे माध्यम असल्यामुळे चित्रास दिलेला रंग हाताला लागू शकतो, निघू शकतो आणि चित्र खराब होऊ शकते, त्यामुळे चित्रावर फिक्सेटिव्ह स्प्रे वापरावा लागतो किंवा बटर पेपर लावावा लागतो.

२) ऑईल पेस्टल :

ऑईल पेस्टल तयार करण्यासाठी तेल आणि काही प्रमाणात मेणाचा वापर केला जातो. पूर्वी वेगवेगळ्या रंगांच्या मातीपासून तयार केलेल्या खडूने चित्रनिर्मिती होत असे. लिओनार्दो द विन्सी या महान चित्रकाराने रंगद्रव्य आणि मेण यांच्या मिश्रणातून ऑईल पेस्टल निर्माण केले.

पेस्टल या माध्यमात फिकट आणि गडद रंगांच्या छटेच्या कांड्या उपलब्ध असतात. हे रंग अत्यंत उबदार असतात. त्यामुळे हवी ती कांडी घेऊन चित्र रंगवता येते. खडबडीत कागदावर पेस्टलने काम करतात. अनेकदा मंद छटेचा रंगीत कागद यासाठी वापरतात.

सध्या पेस्टलचे नवनवीन प्रकार उपलब्ध आहेत. यामध्ये पेपरवर विविध रंग देऊन त्यावर परत ओव्हरलॅप पद्धतीने रंग देऊन आधी दिलेल्या खालच्या रंगाचा वापर स्कॅप करून ड्रॉईंग केल्यास सुंदर आणि आकर्षक चित्रपरिणाम साधता येतो. तसेच मिक्सिंग पद्धतीनेसुद्धा पेस्टलचा वापर करता येतो.

जलरंग

पारदर्शक :

पाण्याचे मिश्रण करून वापरावे लागणारे पोस्टर कलर आणि अँक्रॅलिक हे सुद्धा जलरंगच आहेत. परंतु जलरंग हा शब्द रूढ असल्यामुळे त्याला पारदर्शक जलरंग म्हणतात. पारदर्शक जलरंग हे ब्रिटिशांकडून भारतात आले आहे. हे रंग शुद्ध स्वरूपाचे असतात.

जलरंग हे पूर्वी पेटिंगची तयारी म्हणून वापरले जात असत. नंतर या रंगांस काही प्रसिद्ध कलावंतांनी स्वतंत्र रंग म्हणून मान्यता मिळवून दिली.

हे जलरंग पूर्वी निसर्गचित्रणासाठीच वापरले जात असत. आज मात्र व्यक्तिचित्र, वस्तूचित्र अशा सर्व प्रकारच्या चित्रांसाठी जलरंगांचा वापर केला जातो.

जलरंगाचा वापर हा अपारदर्शक जलरंग किंवा तैलरंग वापरण्याच्या पद्धतीपेक्षा वेगळा वापर करावा लागतो. तैलरंगात रंगांचे थर एकमेकांवर चढवले जातात. एखादा आकार किंवा रंगसंगती चुकल्यास त्यावर रंगाचा थर देऊन दुरुस्ती केली जाऊ शकते. जलरंगात असे करता येत नाही. पहिला रंग चुकल्यास त्यावर त्यावर दुसरा रंग दिल्यास दोन्ही रंगाचे मिश्रण होऊन तिसरा रंग तयार होऊन कागदाचा पृष्ठभागही खराब होऊ शकतो.

पारदर्शक जलरंग वापरताना लाईट-डार्क अशा पद्धतीने, अगोदर उजळ भाग नंतर हळूहळू गडद रंगाचा वापर करावा लागतो. या रंगात पाण्याचा वापर जास्त प्रमाणात करावा लागतो. हे रंग प्रवाही पद्धतीचे असतात.

या रंगात रंगवलेली चित्रे फ्रेश दिसतात. सातत्याने सराव केल्यास या रंगावर आपले प्रभुत्व मिळवता येते.

अपारदर्शक जलरंग (Poster Colour)

पोस्टर कलर्स हे वनस्पती व मातीपासून तयार करतात. चित्रात वापरताना हे रंग मध्यम आणि जाडसर स्वरूपात वापरावे लागतात. या रंगाचा वापर करताना या रंगामध्ये पाण्याचे प्रमाण कमी म्हणजेच रंग मिश्रण व्यवस्थित होईल इतकेच करावे.

चित्रात रंग भरताना गडद रंगाचे काम अगोदर आणि नंतर उजळ रंगलेपन अशा पद्धतीने अपारदर्शक जलरंगाचा वापर करावा लागतो. अपारदर्शक जलरंग सुपरव्हाईट पेपर, बॉक्सबोर्ड इत्यादी पेपरवर वापरतात.

तेलरंग (Oil Colour)

तैलरंगाचा शोध पाश्चात्य चित्रकारांना पंधराव्या शतकात लागला आणि हा रंग चित्रकारांसाठी वरदान ठरला. 'मोनलिसा' हे जगप्रसिद्ध चित्र महान चित्रकार 'लिओनार्दो-द विन्सी' यांनी तैलरंग या माध्यमातच तयार केलेले आहे. याच बरोबर अनेक जगप्रसिद्ध कलावंतांनी तैलरंग या माध्यमातच रंगवलेली आहेत. तैलरंग ह्यामध्ये तेलाचे मिश्रण करतात म्हणून याला तैलरंग असे म्हणतात.

गडद रंगाकडून उजळ रंगाकडे अशा पद्धतीने चित्रात रंगलेपण करावे लागते. चित्र तयार करताना जाड पॅचेसने तसेच मिक्सिंग करून सॉफ्ट पद्धतीने सुद्धा रंगलेपन करता येते. या रंगमाध्यमाला मिश्रण करण्यासाठी लिन्सिडऑईल (जवस तेल) चा वापर केला जातो.

चित्रात रंग दिल्यानंतर रंग वाळवण्यासाठी तीन ते चार दिवसाचा कालावधी लागतो. या माध्यमात तयार केलेली चित्रे फ्रेश वाटतात. ऑईल पेंटने तयार केलेले चित्र वर्षानुवर्षे टिकतात. या चित्राचे आयुष्य जास्त असते. म्हणूनच सोळाव्या, सतराव्या शतकातील व्यक्तिचित्र, निसर्गचित्रे ताजी आणि जिवंत वाटतात. कलासंग्रहालयात ही चित्रे आजही आपण पाहू शकतो.

प्रसिद्ध चित्रकार राजा रवि वर्मा यांनी तैलरंग माध्यमात प्रथमच पौराणिक विषयावर चित्रनिर्मिती करून परदेशात आणि भारतात प्रसिद्धी मिळवली.

तैलरंगाचा वापर कॅनव्हास व ऑईलपेपरवर करतात.

अॅक्रॅलिक कलर :

अॅक्रॅलिक कलर हे माध्यम चित्रकारांच्या आवडीचे माध्यम झालेले आहे. हे रंग पोस्टर कलरसारखे जास्त पाण्याचे मिश्रण करून वापरता येतात. तसेच अपारदर्शक जलरंगासारखा वापरही केला जातो आणि ऑईलकलर सारखा (तैलरंग) सुद्धा या रंगाचा वापर केला जातो.

अॅक्रॅलिक रंग रंगफलकावर लावल्यानंतर तो रंग वाळून पक्का होतो नंतर त्यावर पाण्याचा काहीच परिणाम होत नाही. या रंग माध्यमातून चित्रकाराला हवा तसा चित्रात परिणाम साधता येतो. हे रंग लवकर वाळत असल्यामुळे एका रंगावर दुसरा रंग ताबडतोब लावता येतो.

या उलट ऑईल कलर माध्यमात रंगलेपन करताना रंग लवकर वाळत नसल्यामुळे चित्र तयार करण्यास जास्त कालावधी लागतो. पण अॅक्रॅलिक रंगात जलद गतीने काम करता येते आणि चित्रात हवा तो परिणाम साधता येतो. यामुळेच ऑईल कलर ऐवजी चित्रकार सध्या अॅक्रॅलिक कलर माध्यमात चित्रनिर्मिती करताना दिसतात. या माध्यमात कॅनव्हास तसेच पेपरवर रंगलेपन करता येते.

कोलाज:

कोलाज या कलाप्रकाराची सुरुवात जगप्रसिद्ध चित्रकार पाब्लो पिकासो यांनी केली.

रंग आणि शाईशिवाय रंगीत दोरे, वर्तमानपत्राचे पेपर, बटन यांसारख्या माध्यमांपासून सुद्धा चित्रनिर्मिती करता येते हे त्यांनी दाखवून दिले. कोलाज या प्रकारात टाकाऊ वस्तू पासून चित्रनिर्मिती आज सुद्धा अनेक कलावंत करीत असतात.

या चित्र प्रकारात झाडाची वाळलेल्या पाने, कापड, प्लॅस्टिक, पत्रे अशा वस्तूंपासून सुंदर सुंदर चित्रांची निर्मिती करता येते. 'कोलाज' हा फ्रेंच भाषेतील शब्द आहे. कोलाज म्हणजे चिकटवणे.

कोलाज चित्रात रंगांऐवजी रंगीत कागदाचे तुकडे घेऊन चित्रातील रंग व रंगछटा दाखवायच्या आहेत. वस्तू आकारमानाप्रमाणे व छायाप्रकाशानुसार रंगछटाचे कागदी तुकडे हाताने फाडून त्या वस्तूच्या छायाभेदानुसार त्या त्या ठिकाणी चिकटवून सुंदर कलाकृती तयार करता येते. कोलाज (चिकटचित्र) प्रकारात व्यक्तिचित्र, निसर्गचित्र, स्थिरचित्र, संकल्पचित्र अशा वेगवेगळ्या विषयांची चित्रे तयार करतात.

